

Палітра

МУЗИКА НА УРОКАХ

ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

**Навчати не
мистецтву,
а мистецтвом.**

**Борис
Неменський**

Проблема формування творчої активності учнів на уроках образотворчого мистецтва досить гостро стоїть перед загальноосвітньою школою. Як досягти того, щоб навчальний процес став для учнів не тільки життєвою необхідністю, але й викликав задоволення і палке бажання йти далі на шляху свого розвитку, долаючи складні ділянки, знаходячи кожного разу щось нове, привабливе та цікаве не тільки в почутому та побаченому, а й пережитому?

За останні десятиріччя глибоко вкорінилася думка про те, що на уроках образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі вчителі повинні надати учням певний мінімум знань та навичок суто виконавчого характеру та деяку уяву про світові та вітчизняні культурні цінності, твори видатних художників тощо. Творчу ж роботу повинні вести поза стінами школи, тобто в гуртках, студіях або художніх школах, куди діти йдуть охоче, бо там заняття проводяться більш розкуто, в атмосфері взаємоповаги і взаємопорозуміння, яка спонукає до активного, поглибленого вивчення предмету і якнайповніше сприяє вияву здібностей та талантів учнів.

Підтвердженням тому є слова Б.Неменського про те, що у багатьох зараз викривлена уява про зв'язок завдань класної та позакласної роботи. Зокрема, він відзначав, що, на думку більшості, на уроках в загальноосвітній школі треба формувати елементарні професійні навички та знання, а на позакласних заняттях — загальний художній розвиток. Насправді, скоріше навпаки.

Важливою проблемою є визначення цілей у програмах з образотворчого мистецтва, зокрема таких, як розбудити в дітях внутрішню потребу малювати, спостерігати за оточуючим їх життям, осмислювати образи не тільки окремих предметів, але й свого внутрішнього світу.

Аналізуючи навчальні посібники та підручники з образотворчого мистецтва для початкової школи, можна помітити здебільшого поетапно розкладені засоби малювання, наприклад, осіннього листя, сніговика, дерева, тварин, тематичних композицій та інших окремих та загальних елементів зображення тощо. Детально пояснюється, яким чином наносити попередній малюнок, змішувати фарбу, вказано, навіть, кольори, якими слід писати той чи інший предмет.

У таких випадках велика увага приділяється саме виконавчій (технічній) стороні, за якою немає місця дитячій уяві та фантазії. Такі підручники та посібники можуть бути розраховані на більш підготовленого учня, скажімо, 3-4-го класу загальноосвітньої школи, та навіть і вони не можуть запрограмувати характер ліній і кольори зображення на аркуші паперу в кожного учня.

**Володимир
Томашевський,**
аспірант кафедри
педагогіки
Криворізького пед-
інституту

Технології навчання і виховання

Не можна також погодитися з деякими положеннями програми В.Проців і М.Кириченко. У ній та в інших програмах спостерігаємо типове повторення календарного плану, причому, наприклад, «Урок 1» у першому, другому та третьому класах — це малювання на тему «Літо». Протягом усіх трьох років навчання присутні теми про осінь, зиму, які варіюються з незначними змінами. Багато уваги, як на нашу думку, приділяється дріб'язковим, незначущим темам, таким як малювання іграшкового автомобіля або дерев'яної іграшкової пташки з натури.

Вважаємо, що теми такого типу не зовсім доречні на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі, адже якщо вже малювати з натури, то треба розпочинати з нескладних геометричних форм, таких як куля, куб, циліндр, призма, піраміда та інші, які дають початкові знання про об'єм, просторову перспективу та світлотінь. Завдання вищезгаданої програми густо насичені складанням орнаментів, тоді як більшість такого роду завдань, можливо, треба було б присвятити вивченню ритмів та інших складових поняття «композиція».

На превеликий жаль, в багатьох загальноосвітніх школах, школах мистецтв і гуртках викладання ведеться за подібними програмами.

Одного разу ми були присутніми на першому уроці з образотворчого мистецтва у школі мистецтв і сподівалися почути на ньому щось незвичайне, що змогло б «перевернути» душу дитини й якщо вже не назавжди, то на довгий час прихилити її до малювання. Натомість все розпочалося зовсім буденно і дуже просто — малюванням грибочка, причому ніжка у нього «не повинна бути червоною, а тільки коричневою і малювати грибочок треба в центрі аркуша, а не внизу», а чому це так — вчитель не пояснив. Можливо, він вважав учнів ще недостатньо дорослими для таких істин. Звісно, з поставленим завданням мало хто впорався, і те, що для викладача здавалося легким для зображення, дітям виявилось не під силу. Як істоти дуже емоційні, які мислять своїми певними поняттями та образами, вони дуже скоро занудьгують від цілої низки нецікавих, емоційно незабарвлених завдань, і замість того, щоб виконати свою функцію така школа надовго відіб'є у дітей бажання братися за пензлі.

Оцінюючи такий факт, В.Кузін пише, що необхідно постійно турбуватися про настрій учнів, про пробудження в них емоційно-чуттєвої реакції на процес малювання та об'єкти зображення. Подальше підвищення «ефективності навчально-виховної роботи» він бачить у встановленні міжпредметних зв'язків, удосконаленні технічних

засобів навчання, пропонує активне використання музичних фрагментів як ілюстрацій до певних репродукцій визначних художників.

Використання музики, літератури, поезії, кіно необхідне при умові, що ці засоби будуть відповідати кінцевій меті навчання образотворчого мистецтва.

Так, наприклад, І.Волков вбачав кінцеву мету навчання образотворчого мистецтва у створенні багатопігурних композицій на казкові теми з дотриманням основних академічних правил малювання. І хоча він допускав такі елементи творчості як зміна форми та розмірів окремих частин предмета, але його блочно-паралельна система в цьому випадку більше стосувалася до розділів праці, аніж малювання.

Досвід Є.Ігнат'єва виявив деяку особливість у формуванні творчої діяльності молодших школярів: в перший клас приходять діти з різною підготовкою, як в плані зображувальної грамоти, так і в плані виховання, і ця різниця є суттєвою на початковому етапі навчання. Автор підкреслює, що зображувальна діяльність дитини в умовах школи перетворюється з ігровою на навчальну. Це слід пам'ятати багатьом послідовникам програми Б.Неменського, які за назвами тем уроків, поданих в ігровій формі, не помічають серйозного ставлення і до дитини як особистості, і до тих знань, які вона повинна отримати. Звісно, в початковій школі зовсім відмовитися від гри як однієї з форм навчання просто неможливо, адже кожен урок повинен бути уподібнений до якогось театрального дійства, величного або серйозного, але ж ніяк не легковажного.

Ще однією характерною рисою образотворчої діяльності першокласників є те, що вони ще «не знають», так би мовити, усіх труднощів малювання, бо до цього, як правило, ніякої системи в навчанні у них не було. Учні залюбки зображують усе, що вчитель вважає за необхідне, згідно з програмою. Зумовлено це тим, що вимоги, які діти ставлять до своїх малюнків, не ідуть далі простого пізнання зображуваного, тому дуже важливо саме в такому віці навчити учнів спостерігати реальні форми предметів, настрої та стани природи, відокремлювати в них конкретні та абстрактні образи.

Необхідно частіше звертати увагу учнів на незвичайні, чудернацькі і навіть кумедні сюжети в оточуючому їх повсякденному житті. Поєднання вищезгаданих елементів в асоціативні зв'язки дасть поштовх для розвитку образного мислення, яке є першим щаблем на шляху до дитячої творчості. Тому важливо привчити не просто дивитися за натурними змінами чи абстрактними образами, а й навчити «бачити» те головне, притаманне

Технології навчання і виховання

тільки цьому предмету, цій миті, цьому стану, цьому образу, що для зору звичайного дорослого споглядаючи недоскопне. Все, що діється навколо нас, не є сталою формою, воно змінюється, рухається і дає поштовх для допитливого спостереження, кожного разу набуваючи якихось нових якостей, переходячи з одного в інше, тренуючи пильне дитяче око, надихаючи чіпку пам'ять та збуджуючи уяву на яскраве зображення. Згадуючи педагогічний досвід Є.Ігнат'єва, слід відзначити, що на певному рівні розвитку образотворчої діяльності у молодших школярів відбувається перебудова засобів зображення. Тому дуже важливо, яким шляхом піде їхній подальший розвиток. Як показали експерименти і спостереження групи дослідників на чолі з Є.Ігнат'євим, перехід на новий рівень розвитку зображувальної діяльності у дітей завжди пов'язаний з використанням складної лінії й точкового малювання. Отже, першим поштовхом до творчої роботи є оволодіння певними навичками набуття знань «технічного» характеру (тримання олівця, пензля та ін., вміння користуватися ними, бивчення різноманітних технік виконання).

Другим етапом розвитку творчих здібностей є процес організації площини паперу. Це складний процес, в якому відбиваються основні моменти ускладнення і перебудови сприйняття в ході відношення дитини до вирішення зображуваного завдання. Головну роль у ньому відіграє навчання елементарним основам композиції, яка є фундаментом зображувальної грамоти і важливим рушєм творчої роботи. Діти повинні ознайомитися з поняттям простого та складного ритму, динамічної та статичної композиції, поняттям «хаос» та «спокій», зрозуміти, якими засобами вони досягаються.

Перехід на вищий шабель розуміння зображувального завдання на цьому етапі навчання пов'язаний з появою інтересу до роботи, що сприяє розвитку поглибленого аналізу зображуваного об'єкту.

Умовою для успішної організації творчої роботи є не тільки викладання за допомогою традиційних методів: словесних (бесіда, розповідь), наочних (показ репродукцій) та практичних (показ, технічне виконання). Слово, яке лежить в основі першого методу, навіть якщо воно поетичне, не здатне в повній мірі вирішити проблему. А чи може наочність розбудити самостійне мислення, адже приклад, навіть якщо він гарний, завжди мимоволі або підсвідомо є підставою для наслідування, в ознакою творчості є своє, власне бачення світу?

Вирішити питання до певної міри, як на нашу думку, допомагає використання музики як одного із засобів емоційного впливу на уроках образотворчого мистецтва. Від його розв'язання залежить емоційний настрій учня, його готовність до творчості, готовність думати, мислити.

Завдання педагога — розбудити те, що «спить» в кожній дитині, розбудити добре, гарне засобами такої ж гарної музики, яка зможе настроїти не тільки окремого учня, а й цілий клас.

Для того, щоб музика на уроці образотворчого мистецтва виконала свою роль, треба ще й поступово вчити учнів не тільки слухати, а й переживати її зміст.

Чому саме музика? Тому, що вона оперує засобами емоційної дії, звертається переважно до почуттів, відображає реальний світ по-своєму, їй притаманно передавати настрої людей в узагальнених і специфічно умовних звукових образах. Система музичних образів апелює, насамперед, до сфери людських переживань, пробуджує нові думки через серця слухачів. Тому, разом зі словесним, наочним та практичним методами, метод музичного впливу на уроках образотворчого мистецтва дасть учителеві те, що є головним стимулом до творчої активності школярів, без чого всі інші методи втрачають ефективність та специфічне спрямування.

На відміну від загальноприйнятої конкретизації образного уявлення щодо предмета чи явища, учнів на уроці образотворчого мистецтва слід навчити мисленню плямами (темними чи світлими, «теплыми» чи «холодними»), лініями та образами з визначеною долею конкретного. За словами Б.Неменського, програма якого якнайповніше відповідає сучасному рівню розвитку творчих можливостей учнів, за чотири роки початкового навчання необхідно й емоційному розвитку дитини створити фундамент художніх уявлень, на які вона зможе спиратися у всьому подальшому навчанні. Педагог повинен створювати атмосферу радості та задоволення, сприяти співучасті дітей в процесі сприйняття матеріалу й активної творчої віддачі у виконанні практичної роботи, кожного завдання.

Поєднання музики й образотворчого мистецтва дасть змогу ознайомити учнів з основними поняттями зображувальної грамоти (колір, штрих, пляма, лінія), провести паралель з нотою, звуком, тембром тощо, вдосконалюючи разом з тим техніку виконання в практичній роботі.

Зважаючи, що основою основ усякого виду мистецтва є класика, загальноприйняті цінності, для формування творчих здібностей учнів на уроках образотворчого мистецтва треба використовувати

Технології навчання і виховання

класичні музичні твори, в яких втілено ідеї добра, справедливості, гармонії, краси. Наприклад, «Пори року» та «Лебедине озеро» П.Чайковського, музика А.Вівальді, М.Римського-Корсакова, В.Косенка тощо.

Слід зауважити, що практика введення музики на уроках образотворчого мистецтва не нова. Деякі художні школи, ізостудії та інші спеціалізовані дитячі заклади давно й успішно використовують вплив музики на формування творчої активності та професіоналізму учнів. Останнім часом помітне підвищення інтересу до цього питання, і статті Є.Коротесвої, Н.Володіної, М.Чернявської та ін. яскраво свідчать про це.

Необхідно створити систему засобів емоційного впливу, яка б розширила рамки стереотипного погляду на образотворче мистецтво як на допоміжну дисципліну в системі загальноосвітньої школи і змогла б відчинити двері до найвищої Гармонії єднання Людини зі Світом.

Наводимо приклади практичного використання музики на уроках образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі.

Тема 1. Ознайомлення з поняттями «теплі» та «холодні» кольори, «кольоровий контраст».

Мета: Дати основні поняття «теплого» та «холодного» кольорів, встановити асоціативні зв'язки між музикою та кольорами, розвинути емоційну уяву учнів.

Засоби та обладнання: Аудіокасети для прослуховування із записами «Пори року» П.Чайковського, «Чотири пори року» А.Вівальді, кольорове коло, таблиці змішування кольорів.

Зміст: Ця тема розрахована на дві години. На першому уроці учні ознайомлюються з «теплыми» кольорами, на другому — з «холодними». Таким чином, вони глибше зрозуміють відмінність та характерні ознаки кожної групи кольорів.

На початку уроку вчитель пояснює, що таке «теплі» та «холодні» кольори, чому їх так називають (адже це назва суто умовна), що символізують ці кольори в довіклілі. Прикладом для порівняння може бути «день — ніч», «вечір — ранок», «зима — літо», «весна — осінь», «добро — лихо», «радість — печаль».

Учні прослуховують фрагменти музики П.Чайковського «Пори року». На основі образів, наприклад, падаючого листа, дзвінкової води, що тоне, тріскучого морозу або веселого промінчика сонця та їх протиставлення створюється абстрактна композиція з відображенням конкретного образу, виявленням його характеру через «теплі», «холодні» або зближені кольори.

Елементи абстрактної композиції повинні відтворювати рухові вибраного образу. Музичні фрагменти допоможуть повніше уявити явища природи, розкрити за допомогою кольору не тільки їх зовнішню форму, скільки глибокий зміст пережитого.

Протягом виконання завдання вчителем необхідно звернути увагу учнів на те, що для відтворення різних музичних образів композитор використовує різні звуки, а, отже, й мелодії, які складаються з цих звуків. Відмінність образів та їх емоційного забарвлення при зображенні на аркуші паперу і буде кінцевою метою виконання цього завдання.

Тема 2. Ознайомлення з поняттями «динаміка» та «статика» на основі порівняння різних музичних образів.

Мета: Дати основні поняття динамічної та статичної композиції, встановити асоціативні зв'язки між музичними поняттями та формами образотворчого мистецтва, створити певні емоційні вистрой в залежності від зображуваного образу.

Засоби та обладнання: Аудіокасети або платівки для прослуховування, планети, репродукції, дитячі роботи. Музичні фрагменти: українська народна пісня «Ой у лузі, лузі...», тавок «Галки», «Тавок з шаблями» А.Хачатуряна.

Зміст: Дітям пропонуються для прослуховування різні за динамікою музичні фрагменти. Потрібно разом з учнями з'ясувати, що спільного та відмінного в цих музичних фрагментах, навести приклади динамічних та статичних композицій у природі, побуті, оточуючому середовищі («бурливе море», «місячна ніч» тощо).

Слід також зазначити, які поняття музики відповідають динамічній та статичній композиції (хоча зауважимо, що абсолютно статичної композиції в музиці немає, бо музика це є, навіть якщо і повільний, але рух). Учитель наводить приклади зображення протилежних за емоційним станом музичних фрагментів і пропонує учням на основі почутого створити свої власні абстрактні композиції.

Тема 3. Ознайомлення з поняттям ритму в композиції за допомогою музичних фрагментів вальсу та маршу на основі раніше вивчених понять «теплого» і «холодного».

Мета: Дати учням основні поняття композиційного ритму, ознайомити з видами ритмів у композиції через певні емоційні переживання.

Засоби та обладнання: Репродукції творів М.Чюрльоніса, дитячі роботи, аудіокасети із записами для прослуховування вальсів «На снігах Манчжурії», І.Шатров, «Дунайська пісня»

Технології навчання і виховання

І.Іванович, «Берізка» С.Дрейдин, «Спогад» А.Джойс, «Лісова казка» В.Беккер, «Орхідея» В.Андрєєв та марші «Тот Лебен», «Марш Преображенського полку», «Марш Кубанського пластунського батальйону», «Прощання слов'янки» В.Агапкія, «Вій під Ляояном» В.Єфанов, «Триумф переможців».

Зміст: На початку роботи вчитель ознайомлює учнів з поняттям ритму, його особливостями і пропонує їм назвати приклади використання ритмічності у природі; далі він пояснює, що таке ритм у композиції, які бувають ритми, якими засобами досягається побудова різних видів ритмів, наводить приклади з використанням репродукцій (М.Чюрльоніс «Сонати моря»: «Andante», «Allegro»).

До уваги учнів пропонуються музичні фрагменти: спочатку вальсу, а потім — маршу. Вчитель дає зрозуміти, чому обидва музичні твори звучать неоднаково, які ритми домінують у першому фрагменті, а які у другому, який настрій створюють вони в різних випадках. Учні доходять висновку, що різному звучанню музичного твору властива різна ритмічна побудова. Вчитель пояснює, якими засобами в образотворчому мистецтві досягається той чи інший настрій (колір, лінія, пляма тощо) за допомогою музичних фрагментів, які щойно були прослухані, і практично показує можливі варіанти зображення.

Після цього учням пропонується за аналогією знайти свої варіанти вирішення завдання. Протягом усієї практичної роботи неголосно лунають музичні фрагменти, створюючи відповідний настрій. Оскільки увага дітей у цьому віці нестійка, вони можуть втратити в процесі малювання кінцеву мету уроку, тому вчитель повинен тактовно й обережно нагадати зміст роботи, намагаючись не тільки не порушити ту крихку, ледве вловиму атмосферу чуттєвого сприйняття та захопленого малювання, а й посилити її в разі необхідності.

Тема 4. Ознайомлення з поняттями «тонового контрасту» на основі раніше вивченого поняття «тепло-холодності» кольорів.

Мета: Дати основні поняття «контрасту тону» в малюванні на прикладі зображення добра і лиха в композиції, навчити переживати і за допомогою малюнка висловлювати власні почуття, особисте емоційне ставлення до позитивних та негативних образів.

Засоби та обладнання: Платівка або аудіокасети із записом музики П.Чайковського «Лебедине озеро», дитячі роботи, ілюстрації до українських або російських народних казок.

Зміст: Під час виконання цього завдання краще взяти для прослуховування платівку не з музикою до балету П.Чайковського, а з музикою до однойменної казки, де музика переплітається з мовою персонажів. Це допоможе учням більш повно сприйняти ті образи, які змальовує уява.

Для виконання цього завдання у власній композиції учням пропонується йти від конкретних образів, які протиставляються один одному за тоном та «тепло-холодністю» (добро — тепле, світле; лихо — холодне, темне) з використанням разом з абстрактними деяких конкретних елементів, які ці образи символізують. Наприклад, образ злого персонажа символізують колючки, павутиння, будяки; образ доброго — теплі вогники, маленькі хвилі тощо.

За допомогою музики та мовного супроводу створюється певний позитивний чи негативний настрій образів, які учні вносять у свою композицію з явним протиставленням одне одному за тоном та «тепло-холодністю».

Якщо це будуть тільки вправи на опрацювання понять темного та світлого, то тривалість такого завдання становитиме дві години і за аналогією з попередніми завданнями кожен образ виконуватиметься по черзі. У тому випадку, коли ці образи будуть об'єднані в єдину композицію (що набагато цікавіше для дітей, але й складніше водночас, адже їм потрібно буде встановити кольоровий та тональний зв'язок між різними образами), структура виконання дещо зміниться і натомість треба буде виконати одне завдання, більш складне за змістом.

У процесі виконання завдання слід звертати увагу дітей на вмале поєднання конкретних і абстрактних образів, показати яким чином абстрактні форми (прямі та ламані лінії, трикутники тощо) допомагатимуть глибше розкрити зміст композиції.

(Див. третю стор. обкладинки.)

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте /Под ред. А. Драчева.— Спб: Союз, — 1997. — 96 с.
2. Игнатъев Е. Психология изобразительной деятельности детей. — М. — АПН РСФСР. 1959. — 190 с.
3. Коротеева Е. Восприятие цвета в развитии художественно-творческих способностей школьников //Искусство в школе. — 1996. — № 2.
4. Неменский В. Мудрость красоты. — М. — Просвещение, 1991. — 255 с.
5. Проців В., Кириченко Н. Уроки образотворчого мистецтва в 1 — 3 класах. — К.: Рад. шк., 1983. — 112 с.

К Д П І
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ